

דתישבו

פרשת כי תשא, תשע"ז, מספר 1212

וינחם ה': השפעתו של האדם על א-לוהו

יסכה זימרן

ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. לא יהיה לך אלהים אחרים על פני... לא תעשה לך פסל וכל תמונה... לא תשתחוה להם ולא תעבדם" (שמ' כ:ב-ה). ההקבלה מציגה את חטא העגל כהפרה של הדיברות העוסקות בהכרה בה' ובאיסור עבודת אלילים, שהם תנאי הברית שזה עתה נכרתה. לבסוף, בפסוק ט מתואר העם כקשה ערף, תיאור המשקף את האופי היסודי והטבעי של העם. אם ישראל הם עם סרבן ועקשן,⁵ הרי שאינם מתאימים להיות עם שיכפיף עצמו למרותו של ה', ולכן הם אינם יכולים לבוא בברית עמו.

ביטויים אחרים בדברי ה' מלמדים על הניכור המתפתח בינו ובין העם: הציווי למשה "לך רד" (ז) מעיד על פער מהותי בין ה' וישראל; הפער בין הציפייה והדרישה מישראל לבין מעשיהם בפועל, בין כריתת הברית בסיני לבין הפרתה. ירידתו של משה נתפסת כביטול של העלייה, של הדרך שעשו ישראל ממצרים ועד למרומי הר סיני.⁶ האמירה השנייה של ה' נפתחת במילים: "ראיתי את העם הזה" (ט). הניכור מתבטא בצורה גלויה לעין בכינויו של עם ישראל "העם הזה", במקום "עמי". כמה רחוקה אמירה זו ממה שנאמר בראשית הדרך: "ראה ראיתי את עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו כי ידעתי את מכאביו" (שמ' ג:ז)! הדמיון הלשוני מדגיש את גודל התקווה ואת עומק האכזבה. בסיום דברי ה', הוא מציע למשה להפוך לאבי השושלת של העם הנבחר: "ואעשה אותך לגוי גדול" (י), ולהיות בכך הממשיך הבלעדי של אברהם, שגם לו נאמר: "ואעשהך לגוי גדול" (בר' יב:ב). משה

חטא העגל, המתואר בשמות ל"ב, מוצג בכתובים כחטא חמור ביותר, ובעל השפעה קריטית על מערכת היחסים בין ה' וישראל.¹ חומרתו של החטא בעיני ה' עולה ממספר לשונות בדבריו אל משה: לדוגמה, בתיאור "כי שחת עמך" (לב:ז) מוצג החטא באמצעות השורש שח"ת, המתבאר במקרא כקלקול מוסרי או פיסיוני.² מכיוון שבפסוק זה הפועל "שחת" מופיע ללא מושא, הרי שאפשר להחיל עליו את שתי המשמעויות: העם נשחת מבחינה מוסרית, או: העם עומד להישחת השחתה פיסית. ערפול זה יוצר קשר בין המעשה, ההשחתה המוסרית, לבין השלכתו, ההשחתה הפיסית. בדרך זו רומז הפסוק שמעשי ישראל הם שהביאו בצורה טבעית לעונש הקשה.

הקשר הסיבתי בין החטא ועונשו משתקף גם באמצעות הדהוד דברי העם בתיאור העונש: העם האומר "כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים" (פסוק א), מכונה "עמך אשר העלית מארץ מצרים" (פסוק ז).³

בפסוק ח מתואר הביטוי המעשי להשחתה: "עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו ויזבחו לו ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוק מארץ מצרים". מרכיבי החטא תואמים בניסוחם לדיברות שניתנו לעם בסיני:⁴ "אנכי

* ד"ר יסכה זימרן, המחלקה לתנ"ך ע"ש זלמן שמיר, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ בין הפרשנים והחוקרים אין הסכמה באשר לטיבו של חטא העגל, ומידת חומרתו (ראו סיכום דעות תמציתי: ח' בן איון-שרגא, "מבט אחר על העם, אהרון ועגל הזהב [שמות לב 1-6]", בית מקרא נה [תש"ע], עמ' 60-61). אולם תגובתו של ה' בפסוקים ז-י מלמדת, ששאלות אלו אינן מתעוררות בתוך עולמו הפנימי של הסיפור. דברי ה' אל משה בפסוקים אלה מציגים בצורה ברורה את חומרת המעשים ואת השפעתם על מערכת היחסים שבין ה' וישראל.

² השוו: מ' גרסיאל, "דרכי תיאור מיטונימי ומטאפורי בסיפור המקראי", ביקורת ופרשנות 23 (תשמ"ח), עמ' 5-40, כאן עמ' 16.

³ ראו: W.H.C. Propp, *Exodus* (AB), New York, 2006, p. 553.

⁴ לדוגמה: C.H. Hayes, "The Calf Stories: The Relationship of Exodus 32 and

Deuteronomy 9-10". in: H. Najman and J. Newman (eds.), *The Idea of Biblical Interpretation: Essays in Honor of James L. Kugel*, Boston 2004, pp. 45-93, here pp. 54-55.

⁵ ראו הדיון אצל M. Zipor, "ערף", *TDOT* vol. XI, Michigan 2001, pp. 366-371, here p. 368.

⁶ ראו: א' סימון, קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים, ירושלים ורמת גן 1997, עמ' 169. על הניגוד החוזר ביחידה בין על"י ויר"ד ראו לדוגמה: מ"מ בובר, דרכו של מקרא, ירושלים 1964, עמ' 304-305; גרסיאל, תיאור מיטונימי, עמ' 16-17.

למצבם, אלא לדמותו של ה'. ההיענות של ה' למשה תביא לא רק להצלת ישראל מכליה, אלא אף להאדרת שמו של ה'.

אם כך, הרי שעצם צירופם של הטיעונים לבקשת משה, ותוכנם, מלמדים שמערכת היחסים שבה האדם משפיע על ה' אינה עומדת לבדה, אלא היא משרת את מערכת הקשר השנייה, שבה נשמרת ההיררכיה בין ה' והאדם. כמו במקרים אחרים, משה נדרש לבסס את בקשתו על טיעונים סדורים המוצבים לפתחו של ה'. עובדה זו יש בה כדי לסייג את כוחו של משה, והיא שוללת את ראייתו את ה' כמי שאינו נאמן לדבריו, כביכול. השינויים בעמדתו של ה' תורמים לביסוס דמותו בעיני האדם, ולעיצובה. בכך נשמרת מערכת היחסים ההיררכית, שבה ה' הוא בעל עליונות על האדם.

בסופו של דבר, עונש הכליה לא התממש. מה משמעות העובדה שהפסוקים חושפים את גזר הדין הראשוני לצד השינויים שחלו בו? ראשית, גזר הדין הראשוני ודרך ניסוחו משקפים את חומרת החטא של ישראל, אף כי בסופו של דבר לא מוצה עמם הדין. שנית, מכלול הסיפור מקנה מקום מרכזי למשה בן האנוש בתוך מערכת היחסים עם א-לוהיו. על פי פרטי יחידה זו, האדם הוא בעל השפעה על המציאות הסובבת אותו. אף הדרך, שבה האדם חווה את מעשי ה' והבטחותיו, חשובה; גם אם בעיני ה' אין מתח בין ההבטחות השונות, הדרך שבה האדם רואה את הדברים מכתובה בסופו של דבר את גזר הדין. עקרונות אלה ממשיכים ומלווים את משה בפרט ואת האדם המקראי בכלל.⁹ ניסוח מדויק של מערכת היחסים בין האדם ובין ה' מתאפשר רק לאור ההצגה של מכלול פרטי הסיפור, ולא יכול היה לעלות מצינן השורה התחתונה בלבד: "וַיִּנְחָם ה' עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
f [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

יתנתק אפוא מן העם, והוא וצאצאיו יבואו במקום עם ישראל כולו.

לאור ההצגה החריפה של החטא והצדקת העונש, מפתיע ביותר הוא המפנה שחל בסיפור בתוך פסוקים ספורים: עוד בטרם ירד משה מן ההר, ועוד בטרם עשו ישראל שינוי כלשהו במעשיהם, שב ה' וניחם על הרעה אשר דיבר לעשות לעמו (יד). מה שהביא לשינוי גזר הדין הוא דברי משה בפסוקים יא-יג. אם אכן כך, הרי שבהינחמותו, ה' נענה לרצונו של משה בן האנוש. בכך מודגמת מערכת יחסים שבה האדם משפיע על ה', וה' שנעתר לדרישותיו של האדם מצטייר כמושפע ממנו. באופן מפתיע, מערכת יחסים זו מתועדת דווקא בסיטואציה הנשענת על מערכת יחסים בעלת היררכיה ברורה, ששוררים בה יחסי מרות וציות בין ה' והעם, והיא הברית שנכרתה בסיני.

הרחבת מסגרת הדיון תוכל לסייע בהגדרת הזיקה בין שתי מערכות היחסים הקיימות בין משה ובין ה'. משה מעמת בין דברי ה' כאן לבין דברים שאמר בעבר: טענתו הראשונה של משה, "לִמָּה ה' יַחְרָה אִפְּךָ בְּעַמְּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּכַח גְּדוֹל וּבְיָד חֲזָקָה" (שמ' לב:א), עומדת מבחינה לשונית ותוכנית מול דברי ה' בשמות ו:ו-ח, העוסקים בהוצאת ישראל ממצרים והבאתם לישראל: "וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה עֲתָה תֵרָאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפָרְעֹה כִּי בְיַד חֲזָקָה יִשְׁלַחַם וּבְיַד חֲזָקָה יִגְרָשֻׁם מֵאֶרֶצוֹ". טענתו השנייה של משה, "לִמָּה יֹאמְרוּ מִצְרַיִם לֵאמֹר בְּרָעָה הוֹצֵיאִם לְהִלָּךְ אֶתְּם בְּהָרִים וּלְכַלְתֶּם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה", עומדת מול דברי ה' בשמות ז:ה העוסקים בהכרה של המצרים בה' וביכולותיו: "וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי אֱנִי ה' בְּנֹטְתִי אֶת יְדֵי עַל מִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם". הטענה השלישית: "זָכַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּךָ וּתְדַבֵּר אֱלֹהִים אֲרֻבָּה אֶת זְרַעְכֶם כְּכֹכְבֵי שָׁמַיִם וְכָל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֲתָן לְזַרְעְכֶם וְנִחַלְתִּי לָעַלְמִים", עומדת מול דברי ה' בתחילת פרשת "וארא" (שמ' ו:ב-ה), שבהם נזכרת ברית האבות.⁷

משה מדגיש בדבריו את הפער המצוי בין ההצהרות של ה' לפני החטא ולאחריו. טענתו המרכזית היא שאם ה' יכלה את ישראל כעת, הרי שהצהרותיו מן העבר לא יתממשו בפועל. כלומר, משה מבקש מה' להינחם, ובכך למעשה לשמר את נאמנותו הפנימית לעצמו.⁸ הטיעונים של משה אינם נוגעים לרווחתם של ישראל או

⁷ ראו: הייס, עגל הזהב, עמ' 77 והשוו: M. Weinfeld, *Deuteronomy 1-11*, (AB), N.Y. 1991, pp. 415-416. ייתכן שטענה זו מצטטת מכל ההבטחות שניתנו לאבות (נ' ליבוביץ, **עיונים חדשים בספר שמות, בעקבות פרשנינו הראשונים והאחרונים**, ירושלים תש"ל, עמ' 414).

⁸ ראו בדומה: ב' אופנהיימר, **הנבואה הקלסית - התודעה הנבואית**, ירושלים 2001, עמ' 275.

⁹ ראו לדוגמה: בר' ד-יג-טו; שמות ח:ח-ט; במ' כח:טו-כג; שופ' ג:יב-טו.